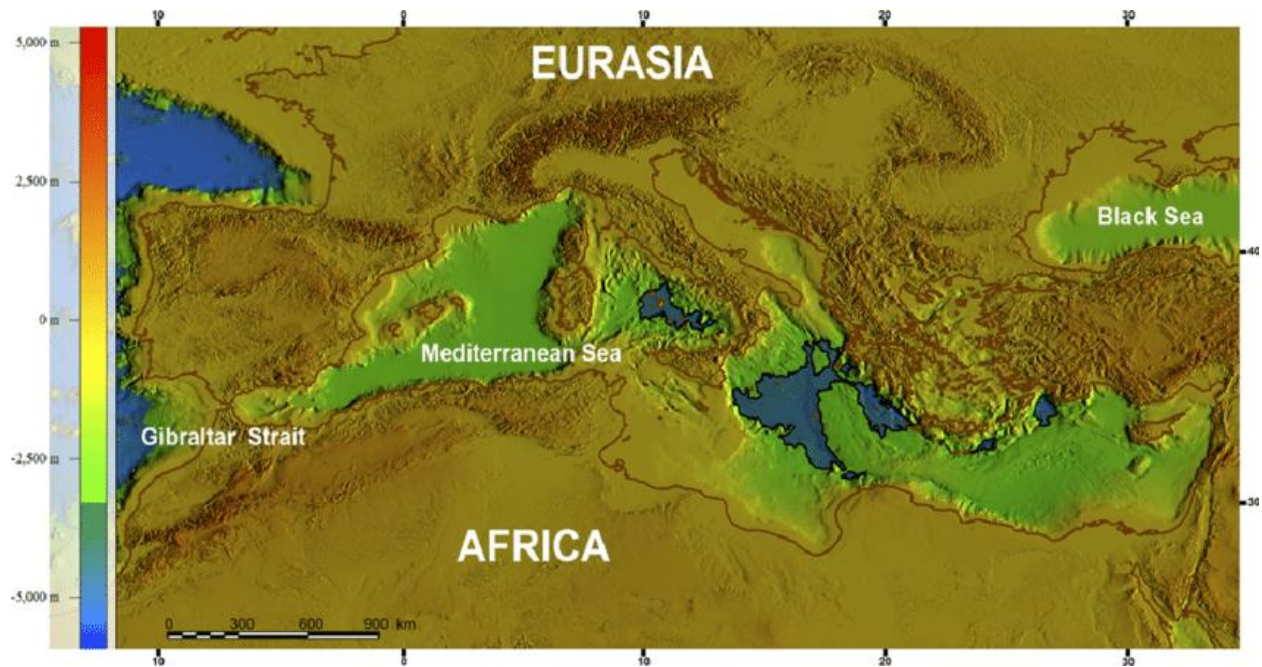
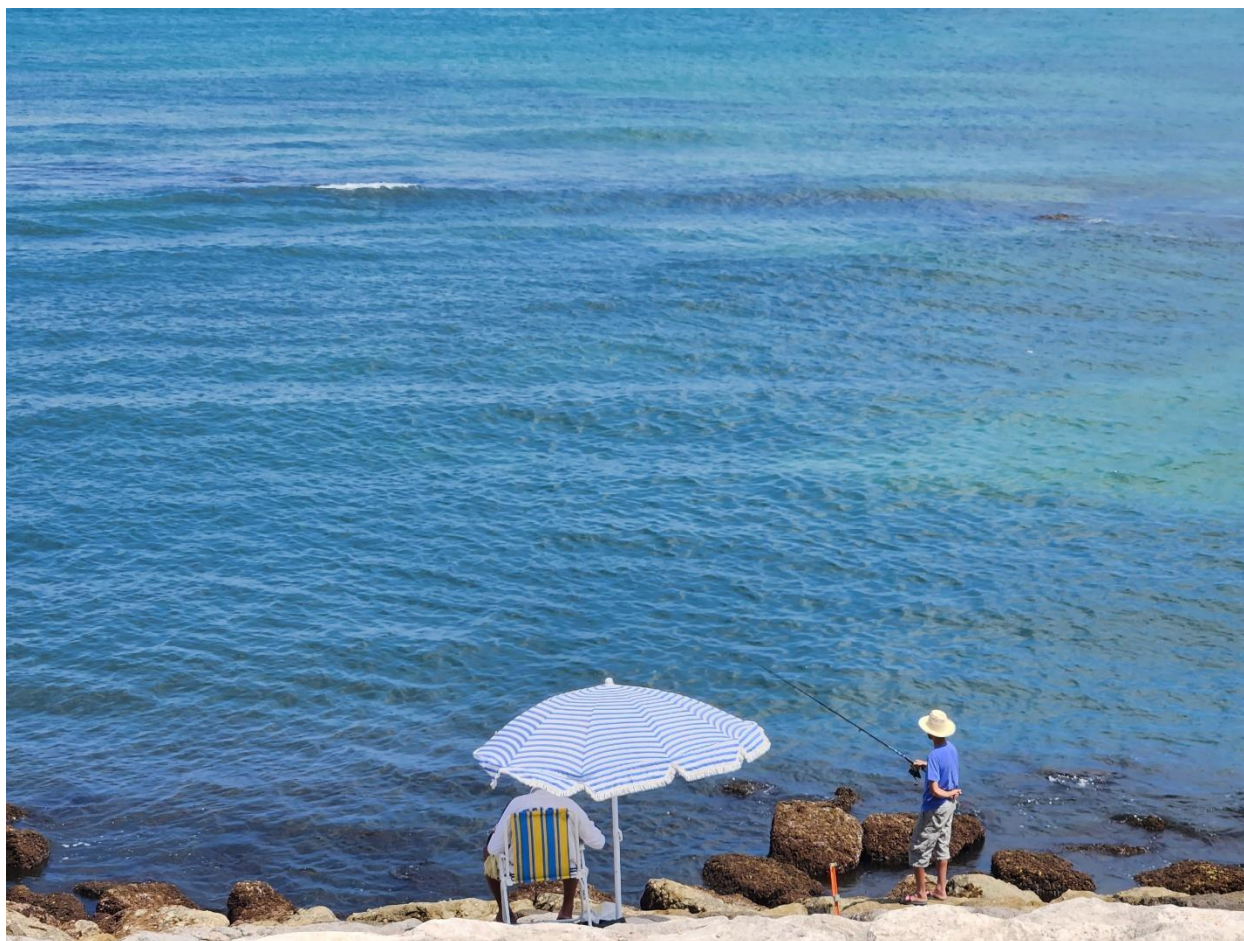

ערי הים התיכון מערב אוגוסט-ספטמבר 2022

15.8.22

ערי הים התיכון המערבי. טיול המשך לקודמו, לפני שלוש שנים, בים התיכון המזרחי. לאט. "העד הטוב ביותר לעברו ארוך-הימים של הים-התיכון הוא הים עצמו", ציטטתי אז את ברודל. אבלה בים קצת יותר הפעם, אני מקוה. ברודל אמנם דן גם הרחק בעומק היבשה (ובמקום אחר אני קוראת ששודדי הים המוסלמים במאה ה-17 הגיעו עד חופי אירלנד), ובכל זאת, ראשית – הים. האירוע המסעיר ביותר שעבר עליו היה משבר המליחות המסיני בסוף תקופת המיוקן, לפני ששה מיליון שנים: מצר גיברלטר נסגר בעקבות התקה של הלוח הטקטוני האפריקאי ומפלס הים התיכון, שמי הים השחור ומי הנהרות שזורמים אליו לא הספיקו מעולם למלאו, הלך וירד, מימיו התחממו, מליחותם גדלה כל כך עד שבעלי חיים לא יכלו לחיות בו עוד והוא התייבש. כך זה נמשך 300 אלף שנים (אפיזודה במונחים גיאולוגיים), עד שאירוע חדש של קרחונים שנמסו ואקלים לח וגשום הביא לעליית מפלס האוקיינוס האטלנטי, שהתרומם ושצף כמפל אל הים התיכון ומילא אותו מחדש. הפרדיגמה המסעירה הזו שלטה בכיפה שנים ארוכות ועודנה נשמעת, ורק בעשורים האחרונים, עם השתכללות טכנולוגיות המדידה במעמקים, היא נסדקה. לא עוד התייבשות כמעט מוחלטת, לא עוד מפל שוצף, אלא ירידה מתונה של מאות מטרים. איזו עוצמה רוחנית טמונה באירוע כזה! חבל.

16.8.22

טנג'יר. דבר ראשון הלכתי לקנות טוניקה. אשה בגילי לא הולכת עם חולצה בלי שרוולים וחצאית עד הברך. השתוקקתי לג'לביה של גברים – שמלות הנשים עשויות כמעט כולן מחומרים סינתטיים, פרחוניות או בצבעים עזים ומקושטות ברקמות חרוזים ואבנים נוצצות, לפצות על המגבלה (יד חשופה נועזת יותר מרקמה צבעונית? הזוהי שמרנות?) ואילו אלה של הגברים פשוטות ועשויות בדרך כלל כותנה. אבל לא היה מה לדבר. מצאתי טוניקה לבנה עם הדפס של פרחים קטנים מכותנה מעורבת. בשנות הששים הגיעו לטנג'יר ההיפים. יחפים, מלוכלכים, עצלים, בלי חזיות – ככה הם מתוארים בספרות המרוקאית של התקופה בידי סופרים שגדלו בדלות, באלימות, בסמים ובזנות עד שמצאו להם מיגל שהביא אותם למיטתו או פול בואלס שהפך אותם לסופרים ידועים (מוחמד שוכרי, לארבי ליאשי, מוחמד מרבט). מיגל הוא דמות ברומן "לעזוב" של טהר בן ג'לון, מהודר ומעודן ואוסף אליו את אאזל, שמספר: "כפי שאמר החצרן הישיש של הבניין שהתגוררו בו סופר אמריקאי ואשתו: האנשים האלה רוצים הכל, גברים ונשים מהעם, צעירים, בריאים, עדיף מהכפר, שאינם יודעים קרוא וכתוב, המשרתים אותם ביום ומזיינים אותם בלילה. שירות מלא, ובין הזיונים מקטרת כיף מלאה שתעניק השראה לאמריקני לכתוב! הוא אומר להם, ספר לי את סיפור חיך, אני אכתוב על זה רומן, השם שלך אפילו יתנוסס על השער, אמנם אתה לא תוכל לקרוא אותו, אבל לא נורא [...] הוא אומר לו את זה בלי לדבר על כסף, משום שעל כסף לא מדברים כשאתה עובד בשירותו של סופר!". בטיסה ממדריד לטנג'יר אמר גבר מרוקאי צעיר, גדול ומזוקן

זקן איסלמי, לאמריקאי מבוגר שעמד לצדו כל משך התור, מצביע על מרחב שדה התעופה בראחס: "כל זה היה שלנו, של המשפחה שלי", ושכח שאותו מרחב מורי סובלני ותוסס היה, איך לא, פרי כיבוש. בואלס ב-The Sheltering Sky (יצא בעברית), כנה ומודע מאוד למעמדו, אמריקאי לבן באפריקה, אבל השמים הקולוניאליים עודם מכסים על הכל. אין מוצא משם, גם לא אל נפש האדם וזהו. המדינה, העיר העתיקה, זירת החגיגה של כולם, מדלקרואה עד הרולינג סטונז, עברה לגלובליזציה. כולל שימור, צביעה אחידה בלבן עם אמרות צהובות של הארכיטקטורות המעורבבות שלה וריהוט רחוב מעוצב, המסחר התיירי והשידול, ולמרות שמתנהלים בה, כמו בדומותיה בעולם, גם החיים המקומיים, כלומר חייהם של מי שזה מקומם היומיומי. בפטי סוקו, לבה הפועם של ההווה הבהמית ההיא, שניים רבים בצעקות ומכות. שני אחרים רצים להפריד בגבורה, ואחד מהם תופס פתאום את זרועו ומתפתל – התוקף צבט אותו. לידם, מכיר את כולם ואדיש למתרחש, מלטף מוכר הסיגריות ליטוף חזק את החתולה השחורה שהמליטה ואז משדל אותה להיכנס לארגז שבו שם את הגור היחידי שלה ששרד.

17.8.22

טנג'יר. התופר ג'וואד, עם תלתלים מרוקאיים וחיור ממית, שהתקין את גלביית הנשים התכולה שקניתי לדגם מביך פחות עבורי, הגיע עם אשתו לטנג'יר לפני שלוש שנים מהדרום ומבטיח שהוא לא יעזוב. זה הנוף, הוא אומר. הים,

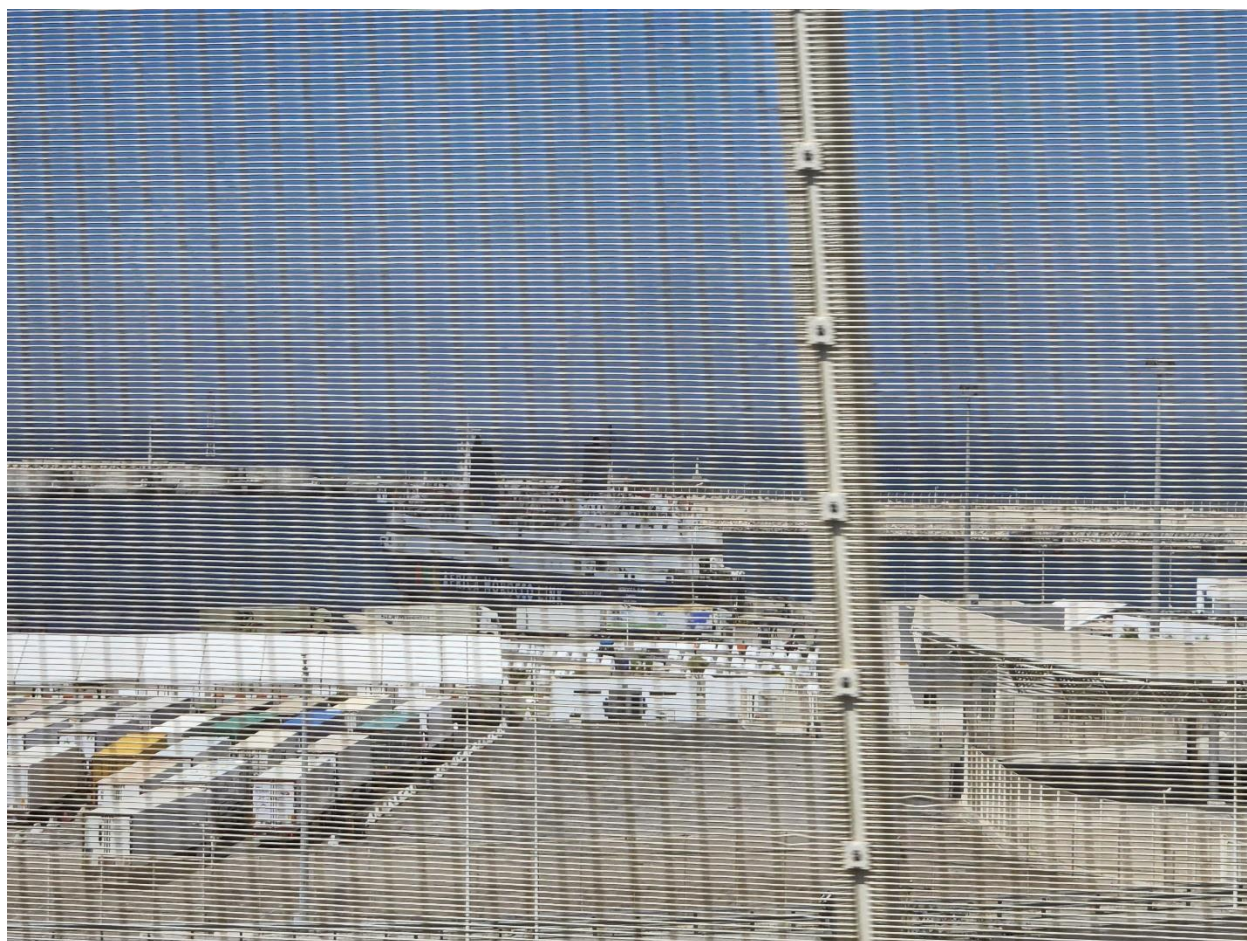
ההרים, היערות. אנחנו מדברים בצרפתית שהוא קלט מסביב ואני מבית ספר ומפתיע כמה היא נוכחת אחרי כל הקולוניאליזמים של העיר והקרבה הפיזית וההיסטורית לספרד. אני מניחה שזו לא רק התיירות הצרפתית השלטת (בהנחה שתיירות אוגוסט אינדיקטיבית) אלא גם ההשפעה המרוקאית הכללית הנוכחת ביתר שאת מאז תמו ימי האינטרזון (בורוז), ימיה של העיר הבינלאומית (כלומר, בת חסות של תשע מדינות, שמה לחלקן ולה), עם העצמאות. מכל מקום, הביניימיות של טנג'יר ניכרת בה, ולא רק באזור הסחר החופשי (נניח). ברור שאיננה רק פרי הגלובליזציה וגם לא הקולוניאליזם במובניו הבינריים. הוא אינו בינרי. בספרו המרתק "ים השודדים" מתאר דניאל הרשנזון דינמיקה מורכבת להפליא של שבי, עבדות, כופר, הוצאה להורג, שוד ים ומשא ומתן אינטנסיבי בים התיכון המערבי במודרניות המוקדמת, שביסודה קרבה והדדיות והיא משבשת את ההנחות בינריות. היהודים היו חלק מן הסיפור הזה. חיפשתי אותם בטנג'יר, קהילה ותיקה צנועה יחסית שהצטמקה בשנות הששים עם ההגירה לישראל ולא נותר ממנה כמעט איש היום. בית הכנסת האחד המופיע בספרות התיירית הוא כנראה גם האחר המופיע בה: בכניסה לבניין האחד אמרו לי מוכר העיתונים שישב מעולף מהחום על שרפרף וחברו שנמנם לידו, שהוא שם, בקצה הרחוב. בית הכנסת שער רפאל איננו מסומן והוא סגור בשער ברזל ואבזריו. גם בית הקברות היהודי המוקף חומה גבוהה, לא רחוק משם, סגור. אביעד מורנו, המנתח פרוטוקולים של הנהגת קהילת יהודי טנג'יר באמצע המאה ה-19, מראה כיצד באו לביטוי בפעולתה, בכפיפה אחת, שירות של האינטרסים הקולוניאליים וקידום עניינים מקומיים. גלוקליות, אם תרצו בהתקה מסוימת. גם וגם. וכך, חברת האוטובוסים הספרדית אלסה ("תפיסת תחבורה הוליסטית ושביעות רצון עקבית של הלקוחות עומדות ביסוד פעולתנו") קיבלה ב-2013 זכיון להפעיל את התחבורה הציבורית בעיר, ובשכונת ג'בל א-כביר בדרך לקפ ספרטל נפרשים על פני דונמים ארמונותיהם של המלך ושל יורש העצר הסעודי ווילות מגודרות של גברי העיר לצד פארקים ציבוריים. בהמשך, בקצה דרך מוקפת עצי אורן וחורש של הים התיכון סביב-סביב, נמצאת נקודת ההתחלה של הטיול הזה: השלט המורה על האוקינוס האטלנטי מחד והים התיכון מנגד. הנוף מראש המגדלור בקפ ספרטל נהדר. הטורקיז של המים – לאכול אותו, והמוזיקה שלהם, צלליות ההרים של ספרד, שלוש אניות באופק, שתי דמויות על הסלעים החומים. אבל אני שקועה בעיקר בהכרת החוויה: הנה אני כאן, במרחב מוכר ואחר, קדום ובן הזמן, שאני חלק ממנו.

18.8.22

טנג'יר, תטואן. לפנות בוקר העירה אותי צווחת עוף נשחט (שמעתי פעם). שלושה שרבים: אחד שיצא מהמכונת, זה שישב על מפתן של חנות ברגליים פשוטות והמשיך לצווח ומנקה רחובות עם הווסט הכתום שלו. פתאום הם הפכו לפקעת אחת. מנקה הרחובות נפל ארצה, ההוא מהמכונת נעמד במקומו וזה שצווח המשיך לצעוק ואז הלך משם. ודוקא רגוע וסובלני פה וכולם, חוץ מהמלצר בקפה ממול, מתחילים לחיות רק לפני הצהריים. גם בתטואן, עיר עתיקה שהתקיימה לסירוגין ופריחתה הגדולה החלה אחרי גירוש ספרד והיא נעשתה לבירת מרוקו הספרדית, עד לעצמאות. תטואן נמצאת בעמק מוקפת בהרי הריף, מקור הכיף והחשיש, שנשותיהם, "נשות הריף", מגיעות גם לטנג'יר אבל נראות בעיקר בתטואן בלבושן המיוחד: שמלה, ועליה חצאית מעטפת עשויה אריג, בדרך כלל אדום-לבן, וכובע קש מחודד עם גדילי צמר שחור או צבעוני. קר בהרי הריף בחורף ומושלג ועכשיו חם, והלבוש הזה, נדמה לי, נותן מענה לשני המצבים ומונע אותו בה בעת, ואני תוהה מה כאן פונקציונליות ומה מסורת, מה הכרח ומה קישוט. הגעתי בשעת בוקר מוקדמת למדינה של תטואן, אתר מורשת עולמי (כולל סיור בעקבות אזכוריו של סרוונטס), והייתי שם לבד. הלכתי לאיבוד. זרותי הזדקרה עוד יותר. מתוכי ומולי. אשה, לבנה, מבוגרת, לבדה. הכל כמעט, ממסגרת המשקפיים עד ההליכה הנמרצת. התנסות מאלפת. חוויתי אותה בעוצמה גדולה מאוד באפריקה השחורה אבל שם היו מחשופים וריקודים ברחובות. יצאתי מהמבוך, שתיתי תה מול ארמון המלך ושומריו, העיר התמלאה ואז נכנסתי שוב, הפעם למלאח. מרחב מאורגן מאוד עשוי שתי וערב של רחובות וסמטאות, ושמותיהם

עכא, חיפא, מדרסה ישראל, איזק חנון, אברהם בן טטה, מימון בן שטרית – עולם יהודי-ערבי שמקורותיו (כאן) בגירוש ספרד ושפתו חכיתיה (שיסודה ספרדית), והוא הותיר שפע של יצירה תורנית ומחקרית. בבית הכנסת הקטן במלאח הציץ מגומחה ראשו של פועל שניסה לתקן דלת עץ ננסית שנעקרה מצירה בנקישות פטיש עצבניות. ליאון בן טולילה, לבוש כתונת ומכנסי טרלין עם עניבה אדומה וכיפה תואמת, הציג את עצמו, פתח את ארון הקודש עם ספר התורה בן 200 השנים שמעילו כבר דהוי מאוד והראה לי את תנור המצות מאחור. יש עשרה יהודים בתטואן, חמש נשים וחמישה גברים, מבוגרים כולם. את החגים הוא מבלה במלגה. הוא סיפר את סיפור הקהילה, ואני בכיתי. כמו בבית הכנסת בסמרקנד לפני כמה שנים, ערב יום הכיפורים. על השוד והשבר, על החורבן.

19.8.22

טנג'יר. קו 13 לנמל טנג'ה-מד החדש התמלא להתפקע, ממש להתפקע, במשפחות שנסעו ביום שישי זה לחופי החול ממערב. נערה אחת נשענה עלי בכוח, מוסיפה עוד ועוד איברים. שוב הנוף הים תיכוני המובהק הזה. הטופוגרפיה, הקרקע, הצמחיה, מראה הכפרים, הבניה, הערביות. חצי מהנוסעים ירדו בקאסר א-סגיר, עם שרידי מצודה שההיסטוריה שלה מגלמת חלק גדול מהסיפור המפותל של אזור זה של צפון אפריקה, האחרים ירדו בתחנה הסופית, בקצה הנמל, והלכו ברגל לחוף דאלייה, שרואים ממנו את הצוק של גיברלטר. טנג'ה-מד הוא הנמל הגדול

ביותר באפריקה, חלק מהשקעה גדולה בתשתיות בכלל שיזם המלך, שפני התינוק שלו חולשים על צומת זו של מזרח ומערב וצפון ודרום מראש המגדלור בקפ ספרטל, וגם על הנעשה מבית. הנמל מנוהל בידי חברה פרטית עם מועצת מנהלים שיש בה נציגי ממשלה וממסד והוא מופעל בידי חברה פרטית, ששייכת מצדה לענקית המכולות Maersk. עוד צריך יהיה לראות אם כל זה יקדם את מרוקו, שחצי מכלכלתה מסתמכת על חקלאות, יש בה כ-12% אחוז אבטלה (זה ניכר) וכ-25% בערות. אני מתהלכת בעיר, שאיננה מתחלקת לעיני במובהק לאזורי עוני ועושר. הם מתחלפים, גולשים זה אל זה. שלשום נשאו אותי רגלי לשכונה צפופה ודלה מאוד. הייתי יחידה מסוגי ברחוב הראשי שלה, ההומה אדם, שנמשך עוד ועוד. קבוצה של גברים לבושים תלבושת צבעונית שהתרימו למטרה דתית כלשהי סבבה אותי סביב. יצאתי משם כאשר רק יכולתי, מצטרפת בהקלה לטורי משפחות בדרכן לים. בדרך חזרה מטנג'ה-מד היום האט את התנועה מחסום משטרת. עברנו בשלום. אתמול, בכניסה לתטואן, עצרו שוטרים את הגרן טקסי, הטקסי כביר, שנסעתי בו, לקחו לכולם את התעודות – את שלי לא לקחו – וכעבור כמה דקות הוציאו גבר אזור מהמונית לפני. שוטר הוביל את האיש לניידת, ולפני שהכניס אותו לתוכה העביר לו בעדינות את הטלפון הסלולרי והארנק מכיס המכנסיים האחורי לקדמי. בקניון מול תחנת האוטובוסים העירונית יש חנויות רשת של הביניים (האירופי) בעיקר – לקוסט, אדידס, אלדו, נספרסו וככה – ועל המדרכה סמוך למלון שלי התחלף הילד השחור מקבץ הנדבות באמו ואחיו התינוק. זיהיתי לפי הקופסה.

20.8.22

סאוטה. נכנסתי לסאוטה כמו לארץ אויב. היא אחת משתי מובלעות ספרדיות בחוף מרוקו. גדרות תיל, חומות, מגדלי שמירה וסמלו המתנוסס של האיחוד האירופי. פליטים ממרוקו וממזרח ומערב אפריקה מנסים בשנים האחרונות לחצות את הגבול דרך הגדרות ובסירות ולהגיע דרכה לאירופה. אלפים נשלחו בחזרה לארצותיהם. מאות קטינים, שאי אפשר לגרש אותם, נכלאו במתקנים או מצאו מחסה בכוחות עצמם ורובם הוחזרו גם הם בסופו של דבר. חשבתי, בעודי צועדת במעבר ארוך וצר בין שתי חומות בין הגבולות, על הדין הצלול והנוקב של בליבר בגבול, שאף פעם איננו אחד ועל מי שעוברים בו שפי ומי שמידפקים על השער לשווא. התקבלתי במאור פנים בצד הספרדי של הגבול, לואו-טקי, כמעט אדיש, שכגודל פשטותו כך גודל אכזריותו הפוטנציאלית. את זה אני מכירה. סאוטה היא חצי אי, רצועה ארוכה מוקפת ים ששורה בה כל כולה. הקפתי אותה סביב, מעפילה ויורדת בתוואי התלול – הרי הריף מגיעים בדרך כלל עד קו המים (כלומר, המים מגיעים אליהם) ורק פה ושם מותירים רצועות חול צרות יחסית. על המצוק התלול מתערבבים עצים ושיחים עם פסולת (ורק שמורת שחפים, עופות צווחניים שאין מופע מרושע יותר מפרצופם פעור המקור, נשמרת יפה ונקיה). שרידים ארכיאולוגיים נטושים פזורים סביב, מחסנים, בתי מלאכה, שכונות מגובבות דומות לאלה העניות שראיתי בטנג'יר ולצדן בנייני שיכונים שאכן שמעתי בהם מרוקאית, הזנחה כללית. המעבר בין מרוקו לספרד, קיטוע ברצף גיאוגרפי אחד, הוא חותך. בראש ובראשונה הגוף, שהתערטל בן רגע. והשפה (למרות שכבר בפנידק, העיירה המרוקאית הסמוכה לגבול, דיברו ספרדית), וגם הרעש הפטפטי

החדש סביב. אבל בקפה לידי, אחר כך, ישבה משפחה מורחבת בורגנית בעליל ועברה בטבעיות בין שלוש השפות, והערבוב הזה נמשך ברחוב והלאה בחוף ריברה – כולם הלכו לים או חזרו ממנו בשבת זו – שהניחו אותו לנפשו, והמתקן היחידי שיש בו הוא סוכת המציל הזקן שעשויה כמין סולם עץ גדול וזהו. והמשפחה, שלושה דורות, נוכחת כל כך כאן ושם.

22.8.22

גיברלטר. דרך ערוץ ואדי שנפער בהרי הריף בדרך לפנידק ראיתי אותן בפעם הראשונה: זוג הקרנים האיקוניות של גיברלטר. אחר כך הן התייצבו מולי בחלון חדרי בסאוטה, קרובות יותר, וכמו האייפל של ברט', נוכחות מאז תמיד. למחרת, אתמול באלחסירס, אבדה צורתן והן נעשו להר אוקף היושב לבטח במקומו. הפקיד מהצד האנגלי של הגבול העיף מבט לא רואה בדרכון שלי וזהו, עברתי לאימפריה הבריטית, למקום שתושביו שבו ובחרו להישאר תחת חסותה אחרי משבר רגעי שבו ויתרו עליה. קו 10 עצר כלעומת שיצא לדרך בכביש הראשי והיחידי המוביל אל העיר: מסלול שדה התעופה חוצה אותו ושלושה מטוסים היו צריכים לנחות. קודם לכן, בדרך מאלחסירס לגבול, לאחר שהאוטובוס נעצר בגלל תקלה בדלת ליד אזור מסחר ועסקים פרוורי ולפני מתקן ענק של בתי זיקוק, חיכינו כולנו בלי לפצות פה, אולי כי הרוב היו מרוקאים, שלא חצו אחר כך את הגבול לעיר היקרה להחריד אלא נשארו בחלק הספרדי.

עכשיו, לעומת זאת, נסעו בו בעיקר ספרדים (אי אפשר להגיד לבנים, כולם שזופים במידה מתסכלת. קאמי, ב"קיץ באלג'יר": "אתה רואה בעליל כיצד עור הגוף משנה את צבעו, מן הלבן אל הזהוב ומן הזהוב אל החום, עד לגון של טבק") במצב רוח של חופש. שתי נשים דקות וארוכות ויפות ואלגנטיות, חברות של וירג'יניה וולף אולי, שדיברו בריטית מהוקצעת עברו פתאום לדבר ביניהן בספרדית. כל הזמן מדברים במעורבבת, וזה חזק בהרבה מתאי הטלפון והאוטובוסים שתי קומות האדומים והפאבים ששמותיהם הנזיר הזועם. חלפתי במהירות על פני הרחוב הראשי של העיר הישנה המלא תיירות מייאשת בדרכי לגני אלאמדה של מולי בלום ("השקיעות הנהדרות ועצי התאנה בגני אלאמדה כן וכל הרחובות הקטנים והבתים הוורודים והכחולים והצהובים וגני הוורדים והיסמין והגרניום והקקטוסים וגוברלטר כשהייתי ילדה איפה שהייתי פרח ההרים כן כששמתי את הוורד בשערי כמו שעשו הנערות האנדלוסיות או אולי אשים אדום כן ואיך הוא נישק אותי מתחת לחומה המורית ואני חשבתי טוב שיהיה הוא ואז ביקשתי אותו בעיני שיבקש שוב כן ואז הוא שאל אותי אם כן תגידי כן פרח ההרים שלי ובהתחלה חיבקתי אותו בזרועותי כן ומשכתי אותו אלי כדי שירגיש את השדיים שלי מבושמים והכל כן ולבו דפק כמו משוגע וכן אמרתי כן אני מסכימה כן" – תרגומה ההרואי של יעל רנן לא לפני ואני מתרגמת מילולית ובחופזה), והיא היתה שם, בפרשנות משונה קצת בברונזה, מלבד שרוכי הנעלים הנהדרים שלה וגם שלט הסבר על הדוכיפת שמתאים כל כך לידה הלוואי עלי הכן הליבידינלי של מולי, של ג'ויס. כן.

23.8.22

גיברלטר. סם וסטוארט, עם כיפות גדולות, ישבו פשוטי רגליים על ספסל ברחוב הראשי. תלכי לבית הקברות, הם אמרו, זה גן עדן. מדרגה אחת מתחת לגן עדן, תיקן סטוארט. מלכת היופי לשעבר של גיברלטר עברה והם פטפטו אתה קצת. אחר כך הצביעו על מרפסות וכרכובים וחלונות ותריסים ואריחי קרמיקה והסבירו. ראשי הסתחרר. (בתים היסטוריים רבים בעיר הישנה, חלקם מהמאה ה-18, שוחזרו ושומרו בעשורים האחרונים כחלק מפרויקט הפיכתה לעיר תיירות, שירותים פיננסיים והימורים). בבוקר הלכתי לבית הקברות. לוחות-לוחות שטוחים כמעט כולם, נשים וטף מחד וגברים מנגד משני צדיו של שביל בטון מתפתל (יהודי העיר כמעט כולם ספרדים, בעיקר מספרד, מרוקו ואיטליה – התפילה בבית הכנסת מבוססת על נוסח ליבורנו – ואני לא יודעת מה מקורה של תופעת הקבורה הנפרדת). גם המרווחים בין הקברים יצוקים בטון, בלי צמחיה כלל ורק על חלקם מונחות אבנים צבעוניות (אחר כך ראיתי בוויטרינה במוזיאון ההיסטורי החינני של העיר חרוזי זכוכית צבעוניים יווניים מהמאה ה-4 לפני הספירה, ובזאת נוצרה זיקה). בבית הקברות הצבאי מעבר לחומה המצבות מזדקרות והוא פורח יחסית. הצבאיות מלווה את גיברלטר לפחות מאז הכיבוש המורי ב-711, בשל מיקומה האסטרטגי בין היבשות ולימים בין הימים ובין אירופה למזרח. כולם רבו עליה, צרו עליה או הגנו עליה. היא מלאה מצודות, חומות, חרכי ירי, מנהרות ומונומנטים אינספור בדגש בריטי שלט: בליסטראות, תותחים, שלטי הנצחה ופסלים. גם שמורת הטבע של הסלע העליון, שהיתה שרויה כולה בבוקר זה בערפל שנשאה אליה רוח הלבנטה, בנויה, חפורה, מדופנת ומשקיפה בדאגה בכל צדה המערבי.

אבל היא גם פורחת בהמון אלות, ומראה נוף העיר והים ומפרץ אלחסיס הנשקף משביליה נהדר ומערת הנטיפים של מיכאל הקדוש יפהפיה (ברגעים שהיא מופיעה מבעד לחזיון האורקולי המלווה אותה). ורק קופי המקוק הברברי קצוצי הזנב מטילים שם אימה (פול ת'רו, כותב מסעות רב זכויות, מלגלג בספרו על הים התיכון "עמודי הרקולס" על תיירת צרפתיה שמתגרה בקופה אם ובתינוקה. לגלוג המתנשא – "שמנמנה, חטטנית" – עושה האנשה בעייתית של הקופים, שלנגד עיני קפצו על זוג תיירים גרמנים, זוג קופים על כל אחד, וחיטטו בשערם דקות ארוכות, ויותר לא העזתי להתקרב אליהם בלי שיימצא לידי מישוהו אחר שיוכלו לקפוץ עליו). אותה צבאיות נעדרת לגמרי מפרק פנלופה של "יוליסס". בכך, בין היתר, מתגלה התעוזה של ג'ויס, שמתייצב מול הומוס. במחוות ענקים, אבל הלאה ממנו. מולי, שלא כפנלופה, אינה נאמנה לבעלה. היא גם לא מתחבלת תחבולה אלא כולה תשוקה, שפעה, חיים. וגיברלטר של ג'ויס – שלא ביקר בה מעולם והיתה בימיו בסיס צבאי בריטי עצום (אביה של מולי הוא קצין) – היא עיר של יצרים. רק אחרי שירדתי מההר מזכרתי: סם וסטוארט דיברו על בית הקברות ליד "שער היהודים" בראש ההר, לא על זה שראיתי. העפלתי שנית. כמעט גן עדן. בית הקברות, שהחל ב-1848 נאסר על היהודים להשתמש בו עוד, נמצא במעלה המצוק, בינות עצי אלה ותיקים. הקברים בו שחוקים חלקם והמוקדמים שזיהיתי את הכיתוב עליהם הם מתחילת המאה ה-19. גשרון מתכת מוגבה מתעקל מעל לקברים, מציע ספסלים למנוחה בצל האלות, את תכול המים והשמים וצרצור צרצרים. לא היה שם איש מלבדי, והקסם פעל. עד שקומפרסור התחיל להרעיש באתר עבודה למטה.

25.8.22

הדרך למלגה, מלגה. הפרופיל היפה של גיברלטר, המתגלה מלה לינאה, העיר הספרדית מעבר לגבול שמספקת לה את העובדים, נעלם תוך דקות בערפל הלבנטה והותיר רק נוף שיכונים מקומי. הלוח האלקטרוני בתחנת המרכזית של העיר הציג בלופ את כל השעות של כל האוטובוסים השבועיים וארבתי בדריכות למספר הרציף של זה של מלגה כי כל המספרים נהפכו בן רגע ל-8. האוטובוס יצא לדרך. 20-30 קילומטרים צפונה מהעיר החל נפרש מחוז הקוסטה דל סול, אתר-על אירופי של נופש, פעם שורה של כפרי דייגים והיום רצף של ערים ועיירות על חופים חוליים. פה ושם נראו גם כפרים, בעיקר על מורדות ההרים – בתים פזורים בטופוגרפיה של הגבעות, בלא סדר אידאולוגי ניכר, עם חצרות משק וחלקות חקלאיות לא גדולות סביב (חיטה, כרמים. ספרד שניה רק לצרפת בהיקף החקלאות) – אבל 300 ימים שמשיים בשנה וחולות זהובים היטו את הכף לעולם הנופשונים, עם הארכיטקטורה הייחודית להם – מגה-מבנים בגוון פואבלו-אספניול (מה שנדמה היה שהוא המצאה שיווקית גאונית בראשון לציון מערב חושף כאן מקורות ממשיים), חלקם רחוקים למדי מהמים ובהם כשני מיליון תיירים. עוד ועוד, ורק פה ושם הציצו חיי הערים והעיירות עצמם. במלגה כל זה נגמר. ברצועת החול הצרה שלה ועל כמה כתמי דשא בצל עצי תמר מצטופפים בעיקר תושבי העיר, שגבר אפריקאי מנסה לשווא למכור להם כובעי קש וצעפים. מלגה יפה מאוד. וטוב לה, כך נראה. מאות מסעדות מלאות וחנויות שוקקות ותורים באתרים בעיר ההיסטורית. ויקר. בשנת 2016 היא נמנתה

במשאל נחשב עם עשר הערים בעלות איכות החיים הגבוהה באירופה. התוצר המקומי הגולמי שלה עולה, יש בה נמל תעופה ונמל גדול לספינות נופש, ומבחינת כלכלת המידע, הקומוניקציה והמחשוב – פניה כבר בעתיד. כל הקביעות האלה הן פרי סטטיסטיקה, ממוצע השואף בהגדרתו לאמצע הבטוח. אז התהלכתי בה ברגל וגם עליתי על קו C2, סובב מלגה. הממוצע התפרק אט אט למרכיביו. שיכונים בני דורות ואיכויות שונים, רחובות מסחריים חסרי הדר, אנשים בבגדי עבודה. ובכל זאת, הסטטיסטיקות המפורטות עוזרות להבין – למשל פערי השכר בין נשים, צעירים ומהגרי עבודה לגברים ילידים. כלכלותיהן של ערים, כמו תרבויותיהן, מקבלות גם ביטוי צורני מובחן. אני מנסה לחשוב על ייחודן של ערי הים התיכון שאני עוברת בהן. הנה מלגה, עם טיילת מרשימה (וממוסחרת) וגן אנדלוסי גדול מוצל ונעים לא רחוק מהמים, נוף הים מגבהים (מצודת אלקסאבה, גג הקתדרלה), הנמלים וחוף הרחצה שגם כאן צועדים אליו כולם ברגל, מצוידים בשמשיה מתקפלת. אבל העיר אינה זורמת אל הים והוא אינו זורם אליה. אולי בגלל כובד המשקל של הקתדרלה הברוקית, הענקית ומרשימה מאוד, בלב העיר ההיסטורית, שמושכת אליה את הכל. דומה במובן זה לטרייסטה, שלמרות שהחדירה אליה את הים היא מתייצבת בחלקיה כעיר אוסטר-הונגרית יבשה, ושונה מאוד מוונציה או סלוניקי שהים הוא ממש חלק מהן. ובנחיל התיירי שאין מפלט ממנו, אחרי הקתדרלה הולכים למוזיאון פיקסו (שנולד בעיר, ובני משפחה תרמו מיצירותיו) או למרכז המידע אבן גבירול (גם הוא יליד העיר, אף שאת מרבית חייו הקצרים בילה בערים אחרות), שיש גם פסל לזכרו, המציג אותו כאביר תמיר דק גזרה שעה שהיה כנראה נמוך קומה וחולה.

26.8.22

טורמולינוס. יותר מהכל – היחס לגוף. כחום היום חציתי את שבעה הקילומטרים של חופיה של טורמולינוס, עיירת הנופש הוותיקה והגדולה ביותר בקוסטה דל סול, לצד אלפי נופשים אנגלים, אירים וסקנדינבים, ככתוב בספרות (וזוג יפנים ומשפחה פולנית אחת), ובעיקר ספרדים, רבים מהם מבוגרים יחסית, שהתהלכו על הטיילת, רבצו על מיטות שיזוף מרופדות או כסאות מתקפלים שהביאו מהבית תחת שמשיות בחוף או ברחבות הדשא של המלונות שרודפים זה את זה בחזית הים או ישבו על כסאות גבוהים במסעדות. גברים ונשים בבגדי ים, כרסיהם משתפלות, עורם הרפוי מידלדל, כתמיו וסימני המתיחה שעליו חשופים, אגן הירכיים שלהם מתפשט, רגליהם דקיקות ועקומות. הם בחופש. חוף הים, מרחב לימינלי באחת מהתגלמויותיו החזקות בכלל, מזמין את השחרור. וכפי שמראה טרנר בדיון הוותיק ורב התוקף שלו בלימינליות – זה עולם בעל הגיון משלו. ולמרות שנשארתי בבגדי הקלים (ובגד הים בתיק), נעשיתי גם אני בת לקומוניסט הזה. טורמולינוס היא עיר נופש, ומרגע שיוצאים מתחנת הרכבת או יורדים מהאוטובוס (שדה התעופה של מלגה קרוב ממש), מצטרפים לטקס שסופו שחרור מכובד משקל הגוף במים. כבר במרכז, המסחרי למהדרין עם חנויות מזכרות, בגדים ואבזרים ומסעדות, מתבהר האפיון המעמדי של אתר הנופש הזה: לא ביוקר. האחראי בתחנת המידע לתיירים מאשר: יש מלונות עד 4 כוכבים, לא יותר. חלקם מלונות ידידותיים לקהילה הגאה (הנוכחת בהחלט), אחרים מלונות למבוגרים בלבד, אבל רובם פתוחים לכולם. התחילו לבנות מלון 5 כוכבים,

הוא מספר, אבל החברה פשטה רגל ונשאר חור באדמה (חיפשתי אותו ולא מצאתי). העשירים הולכים למרבייה, מגיעים במכוניות הגדולות שלהם. הרחוב המסחרי נמשך במורד מדרגות רחבות המובילות לטיילת וממנה לחופים. ובכל שלב מתקלף עוד משהו מהכסות שלנו. ברור ברור, החופש מופרט ונשלט. בעלי זכויות מפעילים את שירותי החוף (הכסאות, השמשיות ושעשועי ספורט ימי), אחרים את המסעדות (המבנה חוזר: מסעדה על שפת הטיילת, עם מנגל עצום ומקרר תצוגה של דגים ופירות ים, אחריה מתחם של שמשיות להשכרה ועל קו המים רצועה לעצמאים). המלונות גם הם בבעלות פרטית כמובן, מגלמים בהיררכיה שלהם ריבוד מעמדי פנימי – מ-4 כוכבים עצומים בנוסח אילת, סמוך לחוף, ועד פנסיונים בלי כוכב במרכז העיירה. אפשר להכביר כאן עוד. זה עסק רציני, התיירות. בשנת 2019, אני קוראת, היא תרמה 10.4% מהתוצר המקומי הגולמי העולמי ובשנים 2014-2019 כל משרה רביעית בעולם היתה בתחום. אין ספק, זהו עולם נצלני של שיווק ופרסום ופיתוי ואשליה, ובמלונות היוקרה של מרבייה (לצורך העניין) נחשף העוול בבירור. אבל רגע לפני שנגיד תודעה כוזבת אצהיר: ראיתי היום אנשים חופשיים.

28.8.22

מלייה. כמו לפי הזמנה, רגע אחרי שיצאתי מהמלון אל העיר ראיתי נער שחור קופץ בזריזות על שער ברזל גבוה ונכנס לבניין נטוש. אחר כך מישו זרק משהו מאחד מחלונות הבניין הפעורים, ואז הגיעו שתי ניידות וחנו בחזיתו. אבל השוטרים פנו בכיוון אחר, חזרו כעבור כמה דקות ונסעו משם. נשמתי לרווחה. דקות אחר כך נעצרה ניידת ליד חנות, מהבודדות שהיו פתוחות בעיר בשבת מנוחה זו, וזוג שוטרים יצאו ממנה. אשה שעמדה ממול והסתכלה סיפרה: באו שלושה, שלושה, אספו במהירות מה שיכלו וברחו משם. ובהמשך, בעודי מעפילה במעלה הגבעה אל השכונה היהודית לשעבר (רחוב ציון, חיפה, תל אביב, ירושלים, חברון), שנעשתה לשכונה מוסלמית עניה, חתכו את הכביש שתי ניידות בצפירות מבשרות צרות. הצרות מגיעות אם כן אל מרכז העיר, למרות הנסיון העצום לעצור אותן בדרך: מלייה היא מובלעת ספרדית על חופי מרוקו, ולכן יעד נכסף ובעיקר תחנה בדרך לאירופה לפליטים ומהגרי עבודה (הבחנה בעייתית בפני עצמה), המופרדת ממרוקו בגדר שהלכה והשתכללה עם השנים, ואחרי השקעה ספרדית נוספת של 33 מיליון שקל היא עכשיו תלת או ארבע-שכבתית, גובהה ששה מטרים והיא מגובה במגדלי שמירה, מצלמות, זרקורים, חיישני תנועה וקול ועוד, נמתחת לכל אורך 11 הקילומטרים של הגבול ולבסוף משתפלת אל הים התיכון. אלפים ניסו לחצות אותה בעשורים האחרונים, עשרות נהרגו ועשרות אחרים נפצעו.

באירוע אלים במיוחד שהיה ב-24 ביוני השנה נהרגו לפי דיווחי ארגוני זכויות אדם 37 בני אדם בצד המרוקאי כנראה מנפילה מהגדר. בתצלומים מהאירוע נראים עשרות אנשים שרועים על הקרקע, פצועים והרוגים. "הסוד המלוכלך של אירופה", כינה הגרדיאן את מלייה. שהרי אירופה המעתירה היא שנחושה למנוע את הכניסה אליה, כאן כמו במקומות אחרים. נסעתי לאורך הגדר וראיתי מראות מוכרים מאוד. העיירה המרוקאית בני אנצאר, למשל, הדבוקה אל הגדר מהצד האחד, ואחריה עוד עיירות וכפרים, ומן הצד הספרדי מחנה מעצר ("מרכז אכסון זמני") לקטינים בתוך מצודה היסטורית ומחנה למבוגרים סמוך לו, שנחשפו עדויות קשות מהם. קיוויתי להיפגש עם חוסה פאלזון, אקטיביסט ותיק, אבל הסתפקתי בנהג מונית שהסיע אותי לאורך הגדר ונשמע אדיש כלפיה. אז אכן, מלייה חיה את חייה ולא מפגינה על הגדרות. אבל לצד זאת היא מפגינה ועוד איך, ובגאווה משכנעת, את המורכבות התרבותית שלה. זו עיר של ארבע תרבויות ראשיות – הספרדית, המרוקאית, היהודית והאימאזיע'ן (ברברים), וארבע לשונות (ספרדית, מרוקאית, עברית והתאמאזיע'ת) וערבוביהן. ולמרות שהגיאוגרפיה החברתית, ככל שהצלחתי להתהלך בה ולראות, היא היררכית (שכונות מוחלשות מרוקאיות בקצות העיר), הרי הערבוב נוכח כל הזמן. מלייה היא גם עיר יפהפיה. מאוד. בעיר העתיקה, למעשה מצודה ששוחזרה עד לשד עצמותיה (ראיתי תיעוד מפורט של השחזור) ובכל זאת לא מרגיזה מאוד, יש גם מבני מגורים פשוטים, ובמרכז העיר יש מאות מבנים אר-נובואים נהדרים, משומרים ולא משומרים, בבת עין ומשוש לב ממש.

30.8.22

אלמרייה. כששבתי בערב למלון מהמסעדה שישבתי בה – מהר משתכננתי, לאחר שחבורה של עשרות בחורים שישבו לצדי וחגגו סוף טירונות, כך זה נראה, והלכו והתרבו ואכלו כמויות לא מדידות של סטקים על מגשי עץ שסכין משוננת גדולה נעוצה בהם או מגדלי המבורגר, עמדו לקחת גם את הכסא שישבתי עליו, ותור ארוך של ממתנים עקב במתח אלים אחרי כל נגיסה שלי – ראיתי שבטברנה, המסעדה שמפעיל המלון להגדלת הכנסותיו, עומד גבר מבוגר לבוש חליפה תכלכלה ועניבה תואמת מהודקת לכתונת בסיכה של אבנים טובות עם גיטרה ושר בקול דק שירים מוכרים. לא היכרתי, אבל משפחה מורחבת שהמתינה למשהו סמוך לכניסה למלון שרה את המלים ורקדה. ובעודו שר ניגש אל הזמר מקבץ נדבות, מבוגר גם הוא, מקועקע, נתמך במקל, לבוש טרנינג שחור וחולצה אדומה עם אמרות פרוות נמר – מגונדר בדרכו הדלה – וביקש שייתן לו משהו. הזמר המשיך לשיר, וכשגמר, אמר משהו למקבץ הנדבות שהסתלק מיד, הודה לקהל, זכה לתשואות, ואז הוציא שקיק קטיפה אדומה והתחיל לעבור בין הסועדים. חמישה שולחנות נענו ותרמו, אחד לא. הזמר חזר למקומו, ארז את הגיטרה, חכך את ידיו זו בזו והחל לשאת דברים באוזני הקהל. ילד עם שיער פרוע הופיע, ניגש אל הזמר, נתלה בזרועותיו והתחנן – וקיבל משהו מהשקיק. רציתי בעצם לכתוב דבר אחר אגב אלמרייה: הרהור על העיר-סתם. מושג שהוא בעיקר אופן התבוננות, אבל גם ממד של העיר, כל עיר, ומעסיק אותי. זו העיר כשהיא פטורה מיחסי הציבור שלה, מדימוייה, שלא נענית מיד להגדרות חותכות (מה בכלל נענה להגדרות חותכות). זו שאיפה ונסיון רציני לחשוב על העיר מתוכה, עוד לפני

שהוגדרה ואופיינה. ואני חושבת שיתגלה כאן מכנה משותף עמוק לערים באשר הן. אלמרייה התאימה לי כי אינה מפזרת הרבה פיתויים. ישנה המדינה, העיר המוסלמית שהמורפולוגיה שלה נוכחת מאוד (אבל על חורבות המסגד הגדול שלה נבנתה, עם הרקונקויסטה, כנסיה. והנה, עוד סיבוב של הבורג ובעיר יש מסגד – "מרכז תרבות איסלמי" – ביטוי לנוכחות המרוקאית הניכרת, בעיקר באזורים מסוימים, העיר התחתית סמוך לנמל למשל, עם חנויות, מסעדות ובני אדם). ישנה גם הקתדרלה היפה מאוד, גותית-רינסנסית-ברוקית, מבוצרת במיוחד בגלל שודדי הים, עם חצר מקסימה מהמאה ה-18. הים מנותק בגלל תשתיות הנמל, וחופי הרחצה רחוקים מרחק נסיעה. זהו בערך. כל השאר הוא אנשים בחייהם. ברור, הכל נשאר, טעון דיכוב: ההיררכיות, האפליה, האטימות, האחריות, הנדיבות. כל מה שאנחנו מכירים. וגם ייחודן של ערים שונות. אבל התופעה תובעת גם את ההתבוננות הזו. עוד אשוב לזה.

31.8.22

קרטחנה. עד שהגעתי לכאן נקשר אצלי שמה של קרטחנה עם העיר שבה נישאו, לתדהמת הכל, ננה דקונטה ובילי סנצ'ס, גיבורי סיפורו הנפלא של גרסיה-מרקס "נתיב דמך בשלג". קרטחה היא, הקולומביאנית, אמנם הכריזה על ניתוקה מספרד עוד ב-1811 אך שמה, אבוי, מנציח את הקשר, וכמוהו ריבוי המבצרים להגנה מפני שודדי הים והנמל המשגשג. קרטחנה זו, הספרדית, מתפוצצת מעושר היסטורי וארכיאולוגי וגם של אר-נובו מודרני. ולמרות

שלוותן הטיולים הבריטי P&O Cruis, בבעלות חברת DP World הרב-לאומית של האמירויות שידה נטויה מאוד, הוריד אתמול כמה מאות תיירים בריטים לביקור בזק בעיר – היא טרם מיצתה את הפוטנציאל. אבל האתרים הארכיאולוגיים שלה נהדרים ומלווים חלקם במוזיאונים קטנים עשויים אותה שפה צורנית, וזה יפה ומועיל, והבניינים האר-נובואים (יש לה, בדומה למליה המצטיינת בזה מאוד גם היא, תלמיד של גאודי משל עצמה שיצא לעצמאות, ויקטור בלטרי) יוצרים בהצטרפותם רושם עז. היא נוסדה בידי אנשי קרתגו (פונים בפי הרומאים, צאצאי הפיניקים, שסחרו מצדם עם כל קצות הים התיכון ואולי אף מעבר לו) בשנת 227 לפנה"ס בשם קרת חדשת, נכבשה ב-209 בידי הרומאים שכינו אותה קרתגו נובה (אותו השם, כמובן) שבנו אותה לתפארת על פי המודל הביתי, אחר כך נעשתה חלק מהאימפריה הביזנטית ונקראה קרתגו ספרטריה, היא נכבשה בידי הוויזיגותים, שהחריבו אותה, עברה לידי המוסלמים שלא גילו בה עניין רב כנראה ושבה לפרוח החל במאה ה-16. בעת המודרנית היא היתה עיר של תעשייה (מכרות, מספנה), ועם מיצוי המכרות נותרה בסיס ימי גדול (הקיר הגבוה והארוך של הארסנל, החלק הצבאי של הנמל, חוסם את הים, ורק בקצהו, במוזיאון הימי, מוצג דגם בגודל טבעי של הצוללת של איסק פראל מ-1888, הראשונה שפעלה בכוח חשמלי, אם הבנתי נכון), כולל מספנה, נמל סחר ובעשורים האחרונים – עיר תיירות. אתריה הרומיים מטופחים מאוד – אמפיתיאטרון של 7,000 מקומות שנאמר כי הוא אחד המדויקים ועשירים בפרטים בנמצא מוצג ומונגש באופן מוזיאלי מאוד, משוחזר אך בלי הרבה תוספות, חומות ומבצרים, שרידי הפורום והאקרופוליס ווילה פרטית, שבחלקם יש עיטורים וציורי קיר המזכירים את יופיים הלא ניתן לתיאור במלים של הציורים הרומיים, ועוד ועוד. ובכל העיר ההיסטורית יש מגרשים מגודרים ובהם שרידים שצצו ולא טופלו כמעט. אלמלא הים כל זה לא היה קיים. בשום מקום לא נזכרת התקופה המוסלמית של העיר. אני מבינה מהכתוב שהיתה עיר עתיקה מוסלמית, מדינה, ויכולה רק לנחש שהעיר ההיסטורית, האר-נובואית, שומרת לא מעט מהמורפולוגיה שלה, אבל לא מצאתי דיון בזה. גם לא ארכיאולוגיה שלה. חלק מבתוליותה של קרתגו בעסקי התיירות הוא העובדה שהעיר המשומרת וממוסחרת נפרת די מהר לשוליים מוזנחים ועניים. ואלה משמשים מעין חיץ בינה לעיר החדשה שהתהלכתי בה, עיר-סתם נטולת מונומנטים וחיה דווקא משום כך, למרות שהשוק שלה היה רובו סגור – חופשת הקיץ הספרדית גורפת, הערים חצי ריקות – ויש בה בניינים של 8-10 קומות, רחובות מסחריים ורחובות מגורים, בנייני מוסדות, גינות ציבוריות וחנויות, כולל אחת לכלי בית וכל יתר הדברים בניהולם של שני סינים צעירים, עצומה בגודלה, בקנה מידה אמריקאי ממש, וריקה מאוד גם היא.

2.9.22

הדרך לוולנסיה, ולנסיה. נהג האוטובוס של חברת אלסה, שמתברר כי הגדילה את רווחיה במרוקו ב-22% ברבעון הראשון של 2022, ביקש מקהל הממתינים בתחנת מורסיה, בירת המחוז של קרטחנס, להסתדר בטור ואחרי שורה של הנחיות יצאנו לדרך. הדרך עברה מעט בפנים הארץ, בין הרים נטועי אורנים לבקעות רחבות ובהן עיירות וכפרים, נוף לא רגוע שחקלאות – בעיקר פרדסים וכרמי גפנים וזיתים – התערבבה בו עם אזורי תעשייה ותשתיות. לפני כמה ימים, בדרך לאלמרייה, התגלה לעינינו נוף חקלאי אחר: מרבדים של חממות פלסטיק אטומות, הנפרשים עד קצות האופק. אחר כך קראתי שהם נראים מהחלל. בחממות האלה, בחום כבד ובמחנק, מגדלים שכירי יום אפריקאים, רבים ללא אישורי שהייה וללא תנאים סוציאליים, בשירות תאגידים וגם חקלאים פרטיים, פירות, ירקות וצמחי נוי למדינות אירופה, מקבלים הרבה פחות משכר המינימום ומתגוררים במבנים מאולתרים בקרבת החממות. ב-2010 נחקקה אמנם תקנה שנועדה להבטיח ייצור אקולוגי והגינות חברתית אבל נראה שאינה מתממשת בפועל. הכניסה לוולנסיה, כמו כל כניסה לעיר קפיטליסטית, עוברת דרך אזורי תעשייה, מלאכה, שירותים ומסחר, ואחריה מגורי המעגל החיצוני של העיר (הרחב ממנה לא פעם) – שיכונים על גבי שיכונים. אלא שקנה המידה כאן נדמה עצום אחרי שורה של ערים קטנות ובינוניות שעברתי בהן. ולנסיה באמת גדולה, השלישית במניין בספרד עם 800 אלף תושבים. היא מגדירה את עצמה עיר בין-תרבותית ומסתמכת, נדמה לי, על ההיסטוריה העשירה שלה יותר מאשר על מצבה היום. אמנם 12.8% מתושביה אינם אזרחי ספרד אבל רובם חברי האיחוד האירופי. ואכן, המרוקאיות,

שליוותה אותי מטנג'ר עד הלום, ניכרת הרבה פחות. מצד שני, החל בראשית שנות ה-2000 הפעילה העיר תכניות לטיפול בהגירה ובשילוב (נניח לבעייתיות של המונח הזה) ועכשיו הדגש הוא על הבין-תרבותיות. אותי מטריד המעבר הגורף הזה, המערבי כללי, מהחברתי לתרבותי. שוכנתי במין נוח אביבים וצעדתי את כל הדרך לעיר ההיסטורית. הלם תרבות. היא מכה מכל עבר בעוד ועוד מבנים מדהימים. הקתדרלה, עירוב של גותיקה וניאו-קלסיקה (שקמה על חורבות המסגד הראשי), עם פרסקו של מלאכים מנגנים בתכלת שמימית מעל למזבח, ציורים של גויה וקפלה ובה מוצג הגביע הקדוש, זה שהניע פחות או יותר את ההיסטוריה של העולם המערבי. מי יודע? ומבנה השוק מ-1928 וככרות (בשלט הסבר שניצב בככר מול הקתדרלה מספרים כיצד הרסו בהדרגה חלקים מהעיר הימיניימית, כלומר המוסלמית, כדי ליצור אותה לרווחת הציבור, ורומזים למחלוקת שהמעשה עורר ולשאלה העקרונית המורכבת העולה כאן) ועוד כנסיות ואינספור חזיתות אר-נובו יפהפיות – עד קו שטיבו לא מתבהר מתוכו וודאי יש לו הסבר, שבו נגמר הכל והעיר מתייצבת לפנינו לא-מטופחת, עם סימני הגיל והיופי ורושם עברה דהים ברקע. ובכל זאת: בניין בורסת המשי, לה לונחה, שנבנה בימי השגשוג של העיר במאה ה-15, התיק את נשימתי ממש. זהו חלל עצום נתמך בעמודים מסובבים וקשתות, וריק. כוחו זה של הריק – בדומה לריק של המסגד הכחול באיסטנבול, בית החולים אוטל דיה בבון או מסגד ג'ומעה בחיווה, מקומות שהייתי בהם – בא מעצם הצמצום, שמאפשר לכן להכיל בו עולם ומלואו. והים התיכון, בינתיים, לא נראה כלל.

3.9.22

ולנסיה. הגעתי לים התיכון של העיר בדרך עקומה ומשתלמת שרגלי נשאו אותי בה. דרך נוף שארית של צמחיית פרא, מפעלי תעשייה נטושים, פה ושם בתים בודדים מגודרים וגינות ירק, אל גדרות הנמל, שהיה חשוב כבר מתחילת שגשוגה של העיר במאה ה-15 והוא הפעיל ביותר בים התיכון היום, ואל שערי המחלידים, ומשם אל שכונה מוחלשת בעליל ומלאה אינטימיות של בתי שתי קומות ישנים – נזרת, פעם כפר של דייגים וחקלאים שלרגע הצטרפו אליהם קייטנים מהעיר ונדמה היה שתשתנה אבל אז נגזל ממנה החוף לצורך הרחבת הנמל וגודר מפניה והיא חזרה לעצמה, והנה נולדו באחרונה תכניות חדשות – הרכבת הקלה כבר מגיעה אליה, עושה את דרכה על כר דשא ירוק-רעל מפלסטיק – והג'נטריפיקציה שוב בפתח. ומנזרת נשאו אותי רגלי אל חלקו הפתוח של הנמל, עם האנגרים עצומים ריקים, למעט אחד שהמשטרה חסמה את הכניסה אליו לטובת אירוע שיווקי 'יוקרת', מעגן יאכטות מכל הגדלים, מעגן של אוניות שיט חופים שעגנה בו אניה בת 16 קומות, שורה של בנייני מסחר ומשרדים, ועד לחוף. הוא רחוק מהעיר בעצם, אי אפשר (בדרך כלל) להגיע אליו ברגל אלא רק במכוניות אל מגרשי חניה גדולים או בתחבורה ציבורית. את שורת החופים הרציפה מלווה טיילת שאורכה 3.5 קילומטרים, והיא חולפת על פני בתי מגורים מוזנחים, מקבצים של דירות נופש חדשים ובנייני שיכונים. זהו מגה-פרויקט מושקע מאוד, ועם זאת הטיילת נותרת פשוטה. היא כוללת מדרכות בכמה רוחבים שעצי דקל נטועים לצדן, שימושים שונים לאורכה – היום, שבת, המו המסעדות שולחנות משפחתיים ארוכים – וחומה נמוכה מפרידה בינה לרצועת החול הזהובה והרחבה להפליא,

שגם כאן אינה מטופלת עד זרא. סומכים עלינו. אבל אני קוראת שהחופים מדרום לעיר הולכים ונבלעים עם עליית מי הים, בין היתר בגלל הרחבת הנמל, וזה מדאיג. אותו שטח הפקר לפני הנמל קשור בעוד מגה-פרויקט עירוני, מרשים עוד יותר, וככל שאני יודעת ייחודי לוולנסיה: לאחר שב-1957 הציף נהר הטוריה את העיר וגרם בה נזקים קשים החליטה הממשלה, ממשלת פרנקו, להסיט את אפיק הנהר. נרקמו כל מיני תכניות ולבסוף הוחלט להקים שם פארק, גני טוריה. זו רצועה צרה יחסית שאורכה תשעה קילומטרים, מתוכננת לעילא ולעילא כמעט במלוא התוואי עד לחלקו הדרום-מזרחי, זה הקרוב לנמל ולנזרת, והיא כוללת עשרות מיני עצים, כרי דשא, מתקנים ומגרשי ספורט, רחבות, שבילי הולכי רגל ושביל אופניים. הפלא הוא שהיא אחידה ודינמית בה בעת, ובדומה לפרויקט הטיילת, יש כאן הרבה אבל ברוגע. אני חושבת אגב זאת על הזיעה הניגרת מכמה וכמה פרויקטים ביתיים. מלבדם ממשיכה העיר להתגלות לעיני – העיר-סתם של רבי-קומות מדרום ומצפון, דומים בצורתם ובארגונם במרחב עד שאי אפשר להבחין ביניהם, והעיר ההיסטורית על ההפתעות שלה. הציור הספרדי המודרניסטי ויחסיו המעניינים עם הציור הצרפתי, למשל, שראיתי במוזיאון לאמנות העירוני. או קיר המעטפת הפנימי של זירת מלחמת הפרים מהמאה ה-19, הפלסה דה טורוס, שעדיין נערכים בה קרבות, ועליו מוצגים פורטרטים חזיתיים של הפרים לצד שמותיהם, כלומר שמות חוות הגידול שלהם. מפנקים היטב, מתברר, את הנבחרים במשך ארבע שנים במרעה חופשי, עד שמבשיל הרגע. לפני כמה ימים צפיתי בטלוויזיה בטורניר מלחמת פרים. לא יכולתי להפסיק. הריקוד הווירטואוזי של המטדור, התלבושת שלו במידת הגוף בדיוק, התפרצויותיו המתנחשלות של הפר והחניות הצבעוניות הננעצות בצוארו כדי להרגיז אותו עד לנעיצה הסופית של החרב בגבה של החיה ואחריה דמעה נרגשת של המטדור הזוכה וסיבוב הנצחון עם בנו. כוחה הסוגסטיבי של הזוועה.

5.9.22

ברצלונה. אשה סינית מכוסה מכף רגל ועד ראש, כולל מטפחת גדולה שכסתה את רוב פניה ומעליה כובע רחב שוליים, הסתובבה בין השרועים על החול בחוף סנט סבסטיה, הדרומי ברצף חופי הרחצה של ברצלונה, והציעה בעזרת תמונה מסאז' של עשר דקות תמורת עשרה אירו. אבל כולם היו מעולפים מהשמש, לא מסוגלים אפילו לפינוק המשלים. סיכמנו על מסאז' בלי מסאז' ולחיצת יד. אחר כך התהלכתי על קו המים – בלי צדפים בכלל! – מרצועה צרה שעליה השתזפו או התהלכו לאטם צעירים וזקנים בעירום, איבריהם מידלדלים באותה חופשיות לימינלית, ועד לחופים מעט יותר רחבים שם רבצו על החול משפחות וחבורות ויחידים, רובם על מגבות כי החוף עצמו משוחרר (מטיפוח, מפיקוח), עוד יותר מהחופים האחרים שראיתי עד כה, והוא בלב מטרופולין דווקא. כלומר, לא בלבה. גם כאן תופס הנמל, ותיק מאוד ואחד הגדולים בים התיכון, שטח גדול מקו החוף של העיר, הוא ובנותיו – נמל יאכטות, נמל מעבורות ונמל דיגים. על הטיילת, לפני היאכטות העוגנות בשקט-בשקט, לובנן בוהק באור השמש העז, פרשו שלושה מוכרים אפריקאים על סדינים את מרכולתם: תיקים ומשקפי שמש. אחרים, בחוף עצמו, מציעים בדים גדולים שהם מנפחים ברוח לשם הרושם. הגעתי אל החוף דרך העיר. עברתי בשכונת גרסייה, שהרדיקליות שלה כתובה על הקירות ("תיירים לכו הביתה", "גרסייה לא נושמת, אנחנו תובעים שטח ירוק כאן" במגרש גדול שעומד עליו שלד של האנגר, מודעות על פעילויות שכונתיות) והיא מוצגת באתרי ההמלצות התיירותיות כמפלט מהתיירות ושכונה סבבה. ואחר כך בברצלונה, שנוסדה במאה ה-18 כשהתיישבו שם דיגים בשל

הקרבה לחוף, וגם היא שכונתית מאוד בדרכה הדלה עם סימניה: ריחות בישול, צחנת ביוב, כביסה במרפסות, דירות על הרחוב, קולות שבוקעים מהן (שיחות, מריבות, שקשוק כלים) וילדים משחקים בכל מקום בחוץ. ערבים, הודים, סינים), ומוצגת כמופע של אקזוטיקה אותנטית עם מסעדות סבבה. ברצלונה עשויה בגריד של בלוקים מאורכים ורחובות צרים – דומה במשהו לשכונת פלורנטיין בתל אביב – שנקטע מדי פעם בככרות קטנות, וזה באמת מרשים. גריד רחב בהרבה הוא זה של לב העיר החדשה (לעומת הגוטית), שכונת אקסמפלה הגדולה מאוד על שני חלקיה, שעיצב סרדה במאה ה-19. הגריד, שאינו מוצפן ובמובן זה אינו תואם למפה, דורש עירנות מיוחדת, שיוצרת תחושה מוזרה של עקמומיות. עם בואי אחזתי את עצמי בציציות ראשי ופיתלתי את דרכי לרמבלה. הייתי שם לפני 37 שנים, בחודש השישי של ההריון של בני הבכור שאול, ועכשיו, בעודי מתהלכת תחת שדרת עצי הדולב עם ריח מתוק של נוטלה באוויר, נזכרתי שלא אהבתי את העיר אז. אבל המטרופולין הזו, 1.7 מיליון תושבים בעיר גופא, מרתקת ומפתיעה. "ומשם שני ימים לעיר ברצלונה ויש שם קהל קדוש ואנשים חכמים ונבונים ונשיאים גדולים כגון רבי ששת ורבי שאלתיאל ורבי שלמה בן רבי אברהם בן חסדאי ז"ל והיא עיר קטנה ויושבת על שפת הים באים אליה בסחורה תגרים מכל מקום מארץ יוון ופישה וגינואה וסיסיליאה וארץ אלכסנדריה של מצרים ומארץ ישראל וכל וכולי". כך כתב על ברצלונה בנימין מטודלה בספרו "מסעות בנימין", רשמי מסעו בן כמה השנים בארצות הים התיכון באמצע המאה ה-12. ההיסטוריון דייוויד אבולעפיה כותב בספרו רחב היריעה "הים הגדול: היסטוריה אנושית של הים התיכון" על ברצלונה שפגש בנימין מטודלה, שהיתה על סף פריצה ושגשוג שהגיעו לשיאם במאה ה-13 עם שידוך דרך נישואים של ארץ קטלוניה וממלכת ארגון (ומאז ידעה תהפוכות אינספור). בברצלונה, הוא כותב, היתה תמיד שנאת-זרים לעומת ולנסיה (והיא גם היתה נוצרית, כלומר לא חיתה עם האיסלם). בוולנסיה זה מוצהר וניכר גם היום. לברצלונה, עיר גלובלית, אין עוד כל כך מילה בעניין. בחנות טלפונים של פקיסטני יפה תואר ברמבלה שר נוסראת פאתה עלי קאן, ובככר קטלוניה ישב אדם על ארגז קרטון עם קופסה לנדבות והשמיע סורות (סאלם עליכום הוא אמר לבחור שעבר שם ולא הפנה אליו מבט אבל חזר כעבור כמה דקות ושם לו כסף). אפילו יהודיה של ברצלונה, שחיו בה מהמאה ה-8 וגורשו סופית ב-1492 (במוזיאון יהודי קטן בקאל, שכונת היהודים לשעבר, בפינת רחוב סלומו בן אדרת, מציגים את ההיסטוריה העשירה שלהם), חוזרים ברילוקיישן.

6.9.22

ברצלונה. סדקתי את כפות רגלי דיי בהליכה ברגל בעולם האמיתי, אמרתי לעצמי, ולכן מותר לי להסתכל על מפות סטטיסטיות. את מידת החשד הראוי, ההכרחי, בסטטיסטיקה אני תולה לרגע על הקיר: לנגד העיניים ולא יכול לזוז. ובכן, כמה מעניין! נענה בחלקו למה שהבנתי בעזרת רגלי בכלום זמן שאני כאן ונענה למה שהנסיון והשכל הישר גם יחד אומרים. ובכל זאת, מפתיע. מפת ההכנסה המשפחתית הממוצעת על פי אזורים ומפת התפוצה של אוכלוסיה בעלת דרכון זר בשכונות העיר שערך המרכז למחקרי שדה של ברצלונה הן אמנם מ-2011 אבל אני מניחה (וקצת נוכחת) שהתמונה הכללית לא השתנתה. השכונות המוחלשות ביותר, שההכנסה בהן נמוכה מ-75% מהממוצע הכללי נמצאות כולן בפריפריה היחסית, וכלל שהנתון נמוך יותר כך הן רחוקות יותר, בעיקר בצפון מזרח. השכונות המבוססות ביותר נמצאות גם הן רובן בשוליים היחסיים – במקרה זה הצפון מערביים, רחוקות יותר ככל שהן משתכרות יותר. האמצע – באמצע. המבוססים מתרחקים, המוחלשים מורחקים. פה ושם יש יוצאי דופן. מפת הנוכחות של בעלי דרכון זר מעלה תמונה דומה: מספרם גדל בהרבה בשוליים, כולל אזור הנמל. יש נוכחות בולטת במיוחד בשכונות הדרומיות המוחלשות אבל גם בשכונות חזקות ובמרכז. אפשר לשער (וצריך להראות) שמוצא הזרים ומעמדם הכלכלי-חברתי קובע את המיקום הספציפי. נהג המונית שהסיע אותי מהתחנה המרכזית כשבאתי לכאן סיפר שהגיע לברצלונה מהודו לפני 15 שנים, אחרי התנסות קצרה בשוודיה ובהולנד. תחילה היה איש אחזקה ואחר כך עבר למונית. הוא גר בשיכון בפרוורים עם שלושה שותפים. אין דרך לשכור דירה בעיר בלי שתי משכורות

וגם זה בקושי, הוא אומר. בהודו יש לו אשה ובת בת 16. בנו נפטר לפני כמה שנים בגיל 18. הוא נוסע לשם פעם בשנה לארבעה חודשים וחולם על אזרחות. אז הנחתי למפה להוביל אותי (זה הרי קורה ממילא למען האמת, מפה או כל שם אחר שנקרא לייצוג המציאות). התהלכתי בראוול, שכונה במרכז דווקא, שכנתו של הרובע הגותי המתויר ו-64 במדד. מין עירוב מוזר של שכונה דלה רב-אתנית שחיה את חייה, אנשים צעירים וחנותיהם (בנייני הפקולטה לגיאוגרפיה והיסטוריה של אוניברסיטת ברצלונה נמצאים בקציה), המון גרפיטי, בית קפה עם תפריט ישראלי (פיתה עם נוטלה) ונחילי תיירים בקבוצות שחוצים את הסמטאות. (במקום כלשהו הציע מישהו את מדד החנויות הספרים כאינדיקציה מעמדית, אבל בראוול ראיתי שתיים). עוד בקצה השכונה, סמוך לבנייני האוניברסיטה, ניצב בניין המוזיאון לאמנות בת זמננו הלבן מאוד, גדול מאוד ומושכל מאוד של ריצ'רד מאייר. ומעט צפונה משם, באישמפלה הנינוחה (121 במדד), קרובות לחנויות של מותגים יוקרתיים, התיישבו הגלריות הטובות (כן כן), אנטיפיות בהגדרתן ונסוגות גם מהרחוב. אחר כך נסעתי לפדרלֶבֶס, בקצה הצפון מערבי של העיר – דירוג 242, הכי גבוה במדד, וגבוהה גם גיאוגרפית. ראיתי וילות על מגרשים לא גדולים ובנייני דירות מרווחים, שקט וירוק, רווחה רבתי אבל לא עושר מנקר עיניים. אולי הוא מסתתר עוד במעלה הגבעה ואולי זהו עושר מהסוג החרישי. ובשכונת גרסייה, במעלה הדרך לפארק גואל ("ככר השוק" – שדרת עמודים נהדרת של גאודי עם רוזטות נפלאות משברי קרמיקה של ג'וספ מריה ג'וג'ול, והספסל המתפתל של "התיאטרון היווני", איזה יופי!), אחרי מופע בורגני של וילות, אמנם צנועות יחסית, שבה והצדיקה השכונה את שמה הלוחמני עם גרפיטי ענקי של אנטיפה ברצלונה ואחריו עוד אחד: "כל השוטרים הם בני זונות".

8.9.22

מארה נוסטרום. נעשה מעט קריר יותר בימים האחרונים. היה חם בערי הים התיכון המערבי. טנג'יר, שבה התחלתי, וברצלונה, שבה נגמר הפרק הזה, רחוקות לכאורה זו מזו. עתידה של טנג'יר תלוי, כך נראה, בעיקר בסין שחושקת בה ובמרקו בכלל מאוד ובנכונותה של צרפת המסויגת לאשר את הקשר. ההיסטוריה של הים התיכון כרוכה מאז ומעולם בכוח – בכיבושים, בגירושים, בכפיה תרבותית ובאימוץ התרבות. עריו נושאות את הגנים המוקדמים האלה בגלגולי צורה. הקולוניאליזם המודרני, זה של המאות ה-19 וה-20, נוכח בהן נוכחות ישירה יותר, אפשר לזהות אותו. בחלק זה של העולם זו בעיקר הנוכחות המרוקאית בספרד, החזקה מאוד בערי החוף של אנדלוסיה והולכת ונחלשת ככל שמתקדמים צפונה, ומנגד כל סימניו (הלשוניים, התרבותיים, הקולינריים) בטנג'יר וסביבתה. ברצלונה, המצטיינת במדדים הגלובליסטיים – היא נחשקת, יעד לאנשי הייטק, תחרותית ונוכחת נוכחות תקשורתית – מגלמת את יחסי הכוח החדשים. ועם כל כמה שתתבצר בלאומיות הקטלנית ובקטלן (הנושאת בעצמה סימני זרות בדמיון הלא מקרי לצרפתית ולאיטלקית ולאוזני נשמע שגם לפורטוגלית אבל הזהירו אותי לא להגיד את זה), היא מלאה בעולם – הודים, פקיסטנים, דרום אמריקאים ילידים, סינים וערבים, שלעת עתה בעיקר מספקים לה שירותים. אבל המרחב אינו מתארגן כך, בהתאם לשני הקצוות. הדרך צפונה (או דרומה) מבהירה את הדינמיות, את התהליך. ויותר מכך, שוב ושוב עולה המשותף לכל המקומות האלה, ערי החוף של הים התיכון. מכנה משותף אקלימי, שאחראי גם לצומח ולגדל, וגאולוגי –

סלעי הגיר והכורכר (כאן, וגם בחלקו המזרחי של הים שנסעתי בו בשעתו). מוכרים מאוד, גם שלי. והים עצמו. לעתים הוא ממש שורה על הערים ומגדיר אותן ולעתים נבלע בתוכן, תלוי בגודלן, בהיסטוריה הבנויה שלהן, במיקומם של הנמלים. אבל האלמנט של הרחצה בים והשהייה בו מצד אחד ושל היותו שער כניסה לערים הוא חלק מזהותן המשותפת. אלה נפגשים לא פעם בתיירות, ענף חזק מאוד בכלכלת הערים לצד המסחר הימי (ולעתים לא נפגשים. בעזה למשל). זה אכן הים, אחרי הכל. האם זהו המרחב, אם כן, אותה רצועה מתפתלת סביב-סביב, מטנג'יר עד טנג'יר-מד? האיחוד האירופי, בשאיפתו לעם ובלוי, המציא ב-1995 את "תהליך ברצלונה" שהוביל להקמת "איחוד מדינות הים התיכון" ב-2008, גוף מתאם שמטרתיו משלבות הצהרות נאורות עם אינטרסים כלכליים (דמוקרטיה וסחר חופשי) וחברות בו כל מדינות האיחוד, כולל כאלה שזיקתן הישירה לים היתה לכל היותר במאות ה-16-18 עם חטיפת אזרחיהן בידי הקורסרים הברבריים לצרכי מיקוח (וגם הרשות הפלסטינית). זו הרחבה בלתי נסבלת של ההגדרה האזורית. מכל מקום, העסק מקרטע. ומצד שני הנה סין, המעורבת עמוקות במרוקו ובבעלותה גם חלק מנמל פיראוס ביוון. אז איך מנסחים את הזיקה הכפולה הזו בין ערי החוף עצמן מצד אחד לזיקת כל אחת מהן לעורף שלה, הלאומי, הבין-לאומי או הגלובליסטי? וכל זאת שעה שלעת עתה, כפי שכותב אבולעפיה, מרכז הכובד עודנו צפון אירופה. ברור שנדרשת הגדרה גמישה, שתדע לשמור על הייחוד לצד ביטוי של הזיקות הרחבות. כל זה חשוב מאוד אבל בלבי אני נשארת עם כמה תמונות. אלה למשל: תכונת ילדי הגנים ובתי הספר היסודיים והוריהם הנרגשים מאוד בברצלונה בימים הראשונים ללימודים; צווחת השחפים; הקייטנים החופשיים מכל חשבון בטיילות ובחופים; חסר בית המנער בקפידה שמירה ועוד אחת ופורש אותן בסבך שיחים ללינת הלילה באלמרייה; הזקנים הנוכחים בכל מקום בחוץ והנכים והמוגבלים שכלית, כאילו אין מה להסתיר; בית ראמוס בברצלונה, שם צילם אלמודובר סצינה מ"הכל אודות אמא" (בעצם אמי), מלא תנועה וחוץ ושמחה כדרך האר-נובו ואופטימי כל כך מול המונומנטליות הניאו-קלאסית והחומרה המודרניסטית; הנער השחור הקופץ מעל לגדר הבית הנטוש במלייה; הגדר הרעה שלה, מוכרת להכאיב; ליאון בן טולילה עם עניבתו והכפה האדומות בבית הכנסת הקטנטן בתטואן; המשפחה בדירה מול חדרי בטנג'יר – הורים, בתם וחתנה והנכד, שסעדו כל ערב בצפיפות במרפסת הקטנה, מלאי חיבה וחום שהגיעו עד אלי; הסבתא נעימת הסבר מאוד שרקדה עם נכדה החכם צ'ה צ'ה על החוף בסאוטה. זהו זה.